

Reacties op *Bloed in de rivier*:

'*Bloed in de rivier* is een belangrijk boek. Niet veel mensen kennen de geschiedenis van de Nederlandse plantagekolonie Berbice. Nog minder mensen zijn zich bewust van de massale opstand die begon in 1763, en die een jaar standhield. Kars toont niet alleen het meedogenloze karakter van de repressie door de Nederlandse plantagehouders en autoriteiten, maar ook de complexiteit en interne conflicten in het kamp van de revolutie. Ze reconstrueert zorgvuldig de stem van de slaafgemaakten in hun heldhaftige poging tot zelfemancipatie. Haar boek biedt onmisbare inzichten over de plaats van verzet in de Nederlandse slavernijgeschiedenis.' – Pepijn Brandon

'Marjoleine Kars ontleeft de complexiteit van verzet en de moeilijke keuzes voor de slaafgemaakte mannen, vrouwen en kinderen in een van de dodelijkste slavensamenlevingen van de Atlantische wereld. Het ongelooflijk rijke archiefmateriaal dat ze minutieus heeft bestudeerd maakt de denkwereld van de slaafgemaakten, de opstandelingen en de koloniale bestuurders inzichtelijk. Dit is zonder twijfel het beste, spannendste en meest gezaghebbende boek over een Nederlandse slavenopstand.' – Karwan Fatah-Black

'Berbice, een voor hedendaagse Nederlanders totaal onbekende kolonie die alleen kon bestaan dankzij slavenarbeid. Een rebellie van duizenden tot slaafgemaakten, die meer dan een jaar duurde en met hele grote moeite de kop werd ingedrukt. Inheemse volken, waaronder de Cariben, als invloedrijke derde partij. Dat zijn de basisingrediënten van dit unieke en vlot leesbare boek. Kars ploegde jarenlang minutieus verslagen en andere archiefstukken door, waaronder 900 handgeschreven verhoren. De langdurige, moeizame strijd van tot slaaf gemaakte mensen met wortels in (West-)Afrika die zich wilden ontdoen van de wrede heerschappij van Nederlandse slavenmeesters wordt door haar beschreven met oog voor de pijnlijke details en met gevoel voor raciale en genderverhoudingen. In een setting van een (letterlijk) moordend klimaat wekt haar boek de ongelijke strijd tot leven.

Dankzij de grotere aandacht voor de Nederlandse slavernijgeschiedenis groeit ook de behoefte aan een meer complex en gelaagd verhaal,

waarin het belang maar ook de hoge kosten van vrijheid centraal staan. Dit unieke en vlot leesbare boek voldoet daar geheel aan.’ – Nancy Jouwe

‘Levendig beschrijft Kars de neergeslagen vrijheidsstrijd, een aangrijpend contrast met de Amerikaanse en Franse revoluties die kort erop zouden plaatsvinden.’ – Russell Shorto

‘Bloed in de rivier leest als een spannende roman, geschreven in soepele stijl, met gevoel voor sfeer en oog voor detail. Het boek is tegelijk een zeer goed gedocumenteerd stuk schokkende en voor Europeanen beschamende geschiedenis.’ – Rosita Steenbeek

‘Een meeslepende aanvulling op onze historische kennis over de vrijheidsstrijd in de Amerika’s.’ – *Kirkus*

‘Dit buitengewone onderzoek legt een belangrijk deel van de slavernij-geschiedenis bloot.’ – *Publishers Weekly*

‘Met veel oog voor detail en met zorg stelt Kars het perspectief van de gemarginaliseerden centraal. Haar boek biedt een fascinerende blik op de complexe geschiedenis van de slavernij in Latijns-Amerika.’ – *Booklist*

Inhoud

Lijst van afkortingen • 9

Proloog • 18

1 Generale repetitie, 1762 • 28

2 Werkkampen in wording • 51

3 Omverwerping van de macht • 78

4 Regeren • 98

5 De lange arm over de Atlantische Oceaan • 119

6 Uitbreiding van de revolutie • 133

7 Patstelling • 149

8 Muitende militairen • 166

9 Paleisrevolutie • 182

10 Kerend tij • 201

11 De strijd om de Berbice • 220

12 Wildzang en weinig glorie • 237

13 Een uitbestede oorlog • 252

14 Betrokkenheid ‘van ter zijde’ • 273

Epiloog • 289

Woord van dank • 297

Noten • 301

Register • 378

De Atlantische wereld.

Proloog

Terwijl we met negentig kilometer per uur hotsend en klotsend voortraasden in een pick-uptruck met vierwielaandrijving, keek ik opzij naar Alex in de hoop dat hij de wagen niet in een van de diepe geulen in de weg zou doen belanden. We reden over de Ituni-highway, de hoofdweg die van de Guyaanse hoofdstad Georgetown naar Brazilië leidt. Het was alleen in naam een highway. De verharde weg ging na veertig kilometer over in een zandpad met diepe voren dat langs bauxietmijnen, savanne en laaglandregenwoud voerde. Alex had deze route al honderden keren gereden. Elk jaar brengt hij wetenschappers van Georgetown naar Dubulay, zijn veeboerderij van 6900 hectare, die honderdttwintig kilometer stroomopwaarts aan de Berbice in een afgelegen, dunbevolkt bosgebied ligt. Ze komen hier de planten en dieren van Guyana's uitgestrekte, niet aan banden gelegde wildernis bestuderen. Een van de biologen telde eenenveertig soorten vleermuizen op de ranch; een ander vernoemde een nieuw ontdekte soort hagedis naar Alex. Een groot Amerikaans agrarisch bedrijf runt een onderzoeksstation op de ranch van Alex om te experimenteren met een sterkere soort mais. Ik was de eerste historicus die op bezoek kwam. Dat was naar aanleiding van een onverwachte ontdekking in de archieven.¹

Een paar jaar eerder was ik bij toeval in het Nationaal Archief in Den Haag gestuit op een aantal verslagen over een grote slavenopstand. Deze vond plaats in 1763-1764 in het Nederlandse Berbice – het huidige Guyana – aan de Wilde Kust, de noordrand van Zuid-Amerika. Ik stond versteld van deze documenten. Ik had nog nooit van de kolonie Berbice of van de slavenopstand in 1763 gehoord. Slechts weinigen hebben er wel van gehoord: niemand heeft ooit diepgaand onderzoek naar de opstand gedaan.² Maar het archief was buitengewoon uitgebreid. Naast het dagregister van de gouverneur van de kolonie en bergen correspondentie met Europa bevatte het vijfhonderd handgeschreven pagina's met verhoren van slaafgemaakten en – nog aantrekkelijker voor onderzoek – brieven die de opstandige ex-slaafgemaakten aan de Nederlandse autoriteiten hadden geschreven. We hebben weinig bronnen uit de achttiende

eeuw waarin slaafgemaakte mensen feitelijk aan het woord komen, en hier waren hun stemmen, vervat in oud Nederlands.³

Als historicus van de Atlantische wereld was ik me er terdege van bewust dat de meeste grote slavenopstanden binnen een termijn van dagen of zelfs uren waren onderdrukt, waardoor er weinig sporen resteerden van de organisatie ervan of hoe mensen hun vrijheid gestalte gaven. Maar tot mijn verbazing namen de opstandelingen in Berbice de kolonie grotendeels over en hielden ze zich de Nederlanders langer dan een jaar van het lijf. Hoe kregen ze dit voor elkaar? Wat was hun streven? Van eerder onderzoek naar de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog wist ik dat er onder de koloniale Amerikanen in die tijd, anders dan de populaire mythevorming wil doen geloven, geen overeenstemming bestond over de betekenis van 'vrijheid' of over hun toekomst na het verwezenlijken van de onafhankelijkheid. De kolonisten vielen niet alleen uiteen in patriotten en loyalisten, velen weigerden ook hun steun aan een van deze twee partijen te geven of twijfelden hiertussen.⁴ Ik nam me voor om uit te zoeken of de Berbice-opstand dezelfde complexe situatie vertoonde.

De Dubulay-ranch mag dan een fantastisch oord voor biologen zijn, hij heeft historici zelfs nog meer te bieden. Bijna vierhonderd jaar geleden stichtte de Nederlander Abraham van Pere een kolonie aan de Berbice. Hij bouwde een huis en dreef handel met de inheemse bevolking op de plek die nu wordt ingenomen door de Dubulay-ranch. Mettertijd groeide Van Peres boerderij de Peereboom uit tot een grote suikerplantage. Vroeg in de achttiende eeuw kocht een groep investeerders uit Amsterdam de kolonie van de familie Van Pere, en werd de Peereboom een van de elf plantages die eigendom waren van de Sociëteit van Berbice. Begin 1763 kwamen de slaafgemaakten in Berbice in verzet. De daaropvolgende rebellie hield meer dan een jaar stand en omvatte vrijwel de hele populatie van slaafgemaakten, ongeveer vijfduizend mensen verspreid over 135 plantages. Na verdere bestudering van deze opstand kwam ik erachter dat de Peereboom een prominente plaats innam bij deze gebeurtenissen. De opstandelingen richtten hier ondanks beloften van een vrije aftocht een bloedbad aan en doodden tweeënveertig Europeanen – mannen, vrouwen en kinderen – die na het uitbreken van de opstand hun toevlucht op de Peereboom hadden gezocht. Later bouwden Afrikanen die door andere rebellen werden beschuldigd van kannibalisme, een eigen dorp op de savanne achter de plantage.

Ik was in Georgetown aangekomen na een tussenstop van een hele nacht op de luchthaven van Trinidad. Met een wazige blik rondlopend, had ik alleen een heel vaag idee hoe ik verder zou gaan. Ik had eerder bedacht dat ik naar een plek stroomopwaarts aan de Berbice wilde reizen om het terrein te leren kennen. Maar er rijdt geen bus of trein langs de Berbice, er loopt niet eens een rechtstreekse weg, en er zijn geen hotels (de toeristenindustrie van Guyana is nog in ontwikkeling). Na een maand van e-mailen met een bekende in wildernis gespecialiseerde organisatie was ik uitgekomen op een reisroute en een bijbehorend prijskaartje dat meer was afgestemd op een chique 'avontuurlijke vakantie'-toerist dan op een historicus met een bescheiden beurs. Op de vooravond van mijn vertrek had ik daarom nog steeds geen definitief plan of reserveringen, alleen de verzekering van een Schotse vrouw die al lange tijd in Guyana woonde, en met wie ik op het laatste moment in contact was gekomen, dat ze ervoor zou zorgen dat een chauffeur mij om vijf uur 's ochtends op het vliegveld kwam afhalen en me naar haar huis zou brengen. Margaret bleek een energieke vrouw van ergens in de zestig te zijn, die ervaring had in het organiseren van een op onderzoek georiënteerd verblijf voor wetenschappers die geïnteresseerd waren in de enorme biodiversiteit van Guyana. Zij was goed bekend met Dubulay. Alex was een oude schoolvriend van haar zoon. Toevallig zou Alex over een uur vanuit Georgetown naar Dubulay vertrekken; daarmee had ik net genoeg tijd om snacks in te slaan bij het plaatselijke Shell-station. Voor de veiligheid liet ik mijn paspoort en wat reservegeld achter bij Margaret, die ik nu vijfenveertig minuten kende, en klauterde in de cabine van Alex' pick-uptruck. Toen hij zijn geweer achter de zittingen stak, gingen mijn wenkbrauwen omhoog. Alex legde uit dat een roofoverval op de highway geen grapje is in Guyana.

Guyana, dat wel vijf keer zo groot als Nederland is, ligt in het noordelijke deel van Zuid-Amerika aan de Grote Oceaan en heeft gemeenschappelijke grenzen met Suriname, Venezuela en Brazilië. Zo'n 40 procent van de naar schatting 773 000 inwoners bestaat uit immigranten uit India, van wie de voorouders in de negentiende eeuw als contractarbeiders overkwamen na de afschaffing van de slavernij. De afstammelingen van de voormalige slaafgemaakten vormen ongeveer 30 procent van de bevolking, en nog eens 20 procent is van gemengde afkomst. Inheemsen vormen bijna 10 procent van de bevolking, en witten en Chinezen 0,5 procent.⁵ Ongeveer 90 procent van de Guyanen

woont op de laagvlakte aan de kust, waardoor de rest van het land, met uitgestrekte savannen en regenwouden, vrijwel geen inwoners heeft. Guyana heeft slechts achtduizend kilometer aan wegen, en daarvan is minder dan 10 procent verhard. Je reist naar het binnenland per jeep of per boot. De plaatselijke bevolking vaart met boomstamkano's over de rivieren Berbice, Demerara en Essequibo, die als parallelle linten vanuit het binnenland naar de kust stromen. In de zeventiende eeuw bouwden de Nederlanders hun nederzettingen aan elk van deze grote waterwegen. Deze koloniën gingen in het begin van de negentiende eeuw over in Britse handen, waardoor Guyana het enige Engelstalige land in Zuid-Amerika werd. In 1966 werd Brits-Guyana onafhankelijk.

Een groot deel van de oudste historische gegevens van het land ligt opgeslagen in Nederland. Toen ik het archief in Den Haag bestudeerde, nam mijn verbazing over het verhaal van de opstand in Berbice alleen nog maar toe. Bijna negenhonderd mensen, bijna de helft van de slaafgemaakte volwassenen die in leven waren gebleven, werden kort na de opstand in 1763 verhoord als verdachten of getuigen. In reactie op de specifieke, en vaak sturende, vragen gaven de opnieuw tot slaaf gemaakten zorgvuldige en strategische antwoorden, die werden overgebracht door een Europese secretaris die het Creools in het Nederlands vertaalde, de antwoorden samenvatte, en vaker in de derde persoon dan in de eerste persoon schreef. Sommige getuigenverklaringen waren uiterst kort, terwijl andere wel enkele bladzijden besloegen.

De Nederlanders gaven niet veel om de interne intriges van het op-roer. Ze richtten hun vragen vooral op wat hen interesseerde: strafbare overtredingen als leiderschap, vernieling van eigendommen, en vooral 'moord op christenen'. Aangezien hun eigen leven en het leven van anderen op het spel stonden, hadden de slaafgemaakten reden te over om allerlei zaken anders voor te stellen of weg te laten, en te liegen. En het is moeilijk te achterhalen hoe de woorden van de mensen moeten worden gelezen, omdat een geschreven getuigenverklaring ons berooft van emotionele aanwijzingen die tot uiting komen in gevoelswaarde, stiltes of aarzelingen. En toch realiseerde ik me, toen ik verder groef in deze verslagen, dat de getuigenverklaringen ondanks de belangrijke beperkingen een kijk uit de eerste hand bieden op de slavernij, het gewapende verzet en de intriges van de opstand met tal van vertrouwelijke, minutieuze details.

De verhoren gaven me niet alleen informatie over de leiders van de rebellie, maar ook – wat veel minder vaak voorkomt in de verslagen over slavernij in de Atlantische wereld – over hoe de rebellie werd ervaren door gewone mensen van Afrikaanse oorsprong die in opstand kwamen. Ze geven weer hoe deze mensen tegen de Europeanen en hun inheemse bondgenoten vochten of hen ontweken, en hoe ze omgingen met de trauma's van de strijd terwijl ze met grote moeite probeerden te overleven. Nog intrigerender is dat de verslagen ook wijzen op een diepgaande onenigheid over wat vrijheid en autonomie betekende voor mensen met geringe overlevingskansen. De Berbice-verslagen leggen belangrijke intellectuele stromingen bloot die gewoonlijk verborgen blijven in de geschiedenis van de Atlantische slavernij.⁶

De opstand van Berbice brak uit aan het begin van wat wel het 'tijdperk van revoluties' wordt genoemd, een periode van politieke omwentelingen die liep van het eind van de Zevenjarige Oorlog in 1763, met vervolgens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog, de Franse Revolutie en de Haïtiaanse Revolutie, tot de antikoloniale bewegingen in Zuid-Amerika in de jaren twintig van de negentiende eeuw. In deze periode vochten niet alleen elites, maar ook boeren, inheemsen, witte burgers en slaafgemaakten voor meer autonomie en een beter leven, ook al waren er grote verschillen in hun definities van deze waarden. De elites streefden over het algemeen naar toegang tot politieke en economische macht, terwijl de gewone burgers ernaar streefden controle over hun eigen leven te krijgen en te kunnen werken zonder te worden lastiggevallen door elites. De opstand van Berbice geeft een beeld van de politieke gezichtspunten van mensen die verstrikt zaten in op ras gebaseerde slavernij, een instituut dat een centrale plaats innam in de Atlantische wereld, het streven om grote winsten te behalen en de revoluties die deze verstoorden. De slaafgemaakte inwoners van Berbice behoorden tot de meest onderdrukte volken in de Atlantische wereld. Ze kwamen in opstand en eisten in sommige gevallen bevrijding en in andere gevallen autonomie. Je zou kunnen denken dat de mensen in slavernij verenigd waren in hun visie, maar dat waren ze niet. De populaire intriges in deze rebellie waren net zo complex als bij elke andere rebellie in deze tijd. De leiders van het oproer wilden vrijheid om hun eigen kolonie te runnen met behoud van een bepaalde mate van menselijke onderworpenheid. De gewone zelfstandig bevrijde mensen wilden autonomie om hun eigen zaakjes te

regelen. Dit verschil is een veelvoorkomend thema in het revolutionaire tijdperk: de elites wilden het ene, de gewone burgers wilden het andere. Beide groepen spraken hierbij van 'vrijheid'.

Ik was naar Guyana gegaan om een indruk te krijgen van de locatie, het landschap, de overweldigende 'jungle' die de Nederlandse soldaten angst inboezemde, en de rivier die de levensader van de kolonie was. Ik verwachtte niet dat ik ruim driehonderd jaar later nog enige sporen van de opstand zou aantreffen, of zelfs maar van de Nederlandse kolonisering. Maar tot mijn grote verbazing waren er overal nog overblijfselen van dat verleden te vinden: begraven in het slib van de rivieroever, verborgen in het struikgewas van het bos, of opdoemend uit de bodem in de jungle na een regenbui. Die middag hakte Alex zich een pad door het regenwoud met zijn kapmes om me het graf van een Nederlander, Moses Heyn, te laten zien. Alex wist niets over de man buiten wat de steen te kennen gaf: geboren in 1636 en begraven in 1715. Boven de rivieroever zag ik enkele scherven aardewerk en pijpenstelen uit de modder steken. De volgende dag leidde de bedrijfsleider van Alex' boerderij me naar een door regenwater overspoelde helling boven de rivier. Binnen een halfuur had ik een mandje vol intrigerende stukken porselein die waren beschilderd met kleurige bloemen en blauwe pagoden. Op andere stukken aardewerk zag ik afdrukken van de vingers die het gemaakt hadden, waarbij hun patronen een Afrikaanse of inheemse oorsprong deden vermoeden. Ik vond zelfs een paar van de kleine glazen kralen waarmee de Nederlanders enige tijd handel dreven met de inheemsen.

Vandaag de dag telt het gebied langs de Berbice ongeveer tweeduizend inwoners; dat zijn er minder dan op de vooravond van de slavenopstand in 1763. Hun kleine van luiken voorziene huizen, gebouwd op palen om 's avonds de bries op de rivier op te vangen, ontberen elektriciteit en stromend water. De plaatselijke bevolking gebruikt de rivier voor drinkwater, de was doen, baden, vissen en vervoer in kleine bootjes en boomstamkano's. De rivier fungeert als de ruggengraat van de gemeenschap. Al het komen en gaan gebeurt op, onder of over het water. Toen ik me op de rivier waagde, kende mijn bootbestuurder alle mensen – 'maar niet de kleintjes' – die er woonden tussen Dubulay en het voormalige Fort Nassau, het hoofdkwartier van de Nederlandse kolonisten, vijftig meanderende kilometers verderop. Een kleine, langzame veerboot vaart vanaf New Amsterdam aan de kust om de paar dagen de Berbice